

ORIS POSELITVE SLOVENIJE V PLEISTOCENU

FRANC OSOLE

Univerza, Ljubljana

Ko se je v Evropi v starejšem pleistocenu pojavil človek, je obstajala možnost tudi poselitve Slovenije. Brez dvoma je, da so bili klimatski, vegetacijski in favnistični pogoji v tem obdobju, in to vsaj v toplih interglacialih tudi v Sloveniji dovolj ugodni za bivanje še tako kulturno nizko stoječega našega prednika. Postavlja se vprašanje, zakaj tudi pri nas še nismo odkrili niti najskromnejših znamenj njegove prisotnosti. Možnih odgovorov je tu več. Naj navedemo prvega, ki pa je najmanj verjeten, da kljub ugodnim življenjskim pogojem tedanji prebivalci Evrope iz nam še neznanega vzroka sploh niso poselili naših krajev. Bolj gotovo pa je, da se sedimenti, ki bi lahko vsebovali pestnjaške kulture niso ohranili, oziroma kolikor še obstajajo, do danes niso bili v zadostni meri razkriti in raziskani. Ta zadnja možnost je toliko bolj verjetna, ker pri nas zelo pomankljivo ali skoraj ne poznamo pleistocenskih sedimentov, ki bi bili starejši od riškega glaciala, razen nekaj lokalnih izjem. Iz navedenega sledi, da obstajajo pri nas prav minimalne možnosti, da bi odkrili kulturne horizonte s staropaleolitskimi kulturami. Sicer obstojita kamniti orodji, ki sta bili odkriti v Jami v Lozi pri Orehku v takih stratigrafskih okoliščinah, ki ne izključujejo njune dokaj visoke starosti. Orodji sta tipološko težko opredeljivi, kažeta pa nesporne sledove intencionalne obdelave, zato ju imamo tudi za izdelek človeških rok. Nahajali sta se v zelenkasti flišni ilovici, vodnem sedimentu, ki ga poznamo iz večine raziskanih jam na obrobju Pivške kotline. Skoraj v vseh primerih je ta sediment podlaga avtohtonim, po večini krioklastičnim jamskim sedimentom. Njegovo starost ocenjujemo le posredno, in sicer po najdbi kostnih ostankov povodnega konja (*Hippopotamus pentlandi*) v podobni flišno prodnati odkladnini v Postojnski jami. Po ugotovitvah I. Rakovca naj bi živel *Hippopotamus pentlandi* v Pivški kotlini, ki naj bi bila takrat ojezerjena, najkasneje v mindelsko-riškem interglacialu. Če vse te ugotovitve drže, o tem za sedaj ni nobenega pomisleka, bi bili omenjeni orodji iz velikega, predzadnjega interglaciala in torej dokaz prve prisotnosti pračloveka na slovenskih tleh. Da sta bili orodji najdeni in situ je gotovo, kako pa sta zašli v tak sediment, ki ga sicer poznamo kot v vseh pogledih sterilnega, pa je drugo vprašanje.

Že nekoliko bolj trdni so dokazi o prisotnosti ledenodobnih lovcev pri nas iz sledeče, riške ledene dobe. V eni najpomembnejših slovenskih paleolitskih postaj, v Betalovem spodmolu, ki ga je raziskal S. Brodar, so bila

odkrita kamena orodja, pet po številu, v isti plasti s kostnimi ostanki jamskega medveda in medveda vrste *Ursus cf. deningeri*. Kronološko pripada ta plast z omenjenimi orodji riškemu glacialu, za kar govori njena stratigrafska pozicija in paleontološka vsebina. Tipološko je orodja prisodil S. Brodar tayacieniu — pramoustérienu. Poleg pravkar omenjenega, kronološko dokaj zanesljivo opredeljenega kulturnega horizonta iz riške ledene dobe, bi v to časovno obdobje sodila tudi najdba dveh kamenih artefaktov iz Kostanjevice ob Krki, ki sta bila odkrita skupno s kostmi ožje nedoločljivega proboscida. Plast z najdbami pripada vsekakor glacialnemu obdobju, ni pa mogoče določiti ali riškemu ali že würmskemu.

Priče o poselitvi slovenskega ozemlja v zadnji medledeni dobi, to je iz riško-würmskega interglaciala, so sicer še maloštevilne, so pa neprimerno zanesljivejše kot za starejša obdobja pleistocena. Kot najmočnejši dokaz velja vsekakor tako imenovana B kultura iz že omenjenega Betalovega spodmola, ki jo S. Brodar v tipološkem pogledu prisoja levallois-moustérienu. Važnejša kot dejstvo, da B kultura časovno pripada zadnji medledeni dobi, iz katere imamo le še en sam dokaz o prisotnosti pračloveka na naših tleh, in sicer skromno ognjišče v Črnem kalu, pa je ugotovitev, da je to najstarejša tipološko določno opredeljiva kamena industrija v Sloveniji. Kljub temu, da je inventar B industrije iz Betalovega spodmola dokaj številen, kar izpričuje, da so njegovi tvorci sorazmerno dolgo bivali v jami, je ta postaja do danes edino in še vedno povsem osamljeno najdišče te srednje paleolitske kulturne stopnje v Sloveniji in bržkone tudi v Jugoslaviji.

Z nastopom würmske ledene dobe se podatki o poseljenosti Slovenije močno pomnože in razširijo skoraj na vso njeno površino. To je namreč doba moustériena, kultura neandertalca, ki je v relativno kratkem času osvojil večino Evrope. Njegova ekspanzijska sila je morala biti dokajšnja, predvsem če upoštevamo skopo odmerjeni čas od njegovega pojava do končnega izginotja. Pri tem pa ne smemo pozabiti na okoliščino, da se je neandertalec pogosteje zatekal v podzemeljske jame in abrije kot njegovi predniki. V jamah pa, kakor je splošno znano, so sedimenti manj izpostavljeni destruktivnim naravnim silam in je njihovo raziskovanje lažje in bolj načrtno že zaradi ostro omejenega prostora kakor na planem, kjer so take najdbe večinoma povsem naključne. Število najdišč z moustériensko kulturno ostalino iz starejšega würma je v Sloveniji prav zadovoljivo. Topografsko jih lahko razdelimo na dve področji: na kraško ozemlje in na gorati predalpski svet. S prvega področja, tj. s Krasa, naj kot prvo navedemo zopet Betalov spodmol. Iz te paleolitske postaje sta znana dva močna moustérienska kulturna horizonta, ki ju je S. Brodar poimenoval horizont C in D. Predvsem prvi ima mnogo skupnih potez z moustérienskim inventarjem iz francoske postaje La Quina (Charente), kar daje hipotezi, da je nosilec te paleolitske kulturne stopnje prišel v naše kraje z zahoda, nekaj opore. V neposredni bližini Betalovega spodmola, v Otoški in Postojnski jami so bili na več mestih ugotovljeni sledovi bivanja pračloveka. Moustéroidni značaj kamenih orodij in njihova stratigrafska lega nas opravičujeta, da tudi ti dve najdišči uvrščamo med nekdanja zatočišča neandertalca. Tudi v Parski golobini, ki leži prav tako na obrobju Pivške kotline

kot pravkar obravnavane tri postaje, večino odkritih orodij prisojamo moustérienu iz prvega mrzlega sunka würmske ledene dobe. Naslednje pomembno moustériensko najdišče iz istega obdobja je Črni kal nad Koprom. Ta paleolitska postaja, kjer je bilo izvedeno le zaščitno izkopavanje v zelo omejenem obsegu, je dala za sedaj le en sam kamnit artefakt, dovršeno izdelano moustériensko ročno konico, ki je tipološko in kronološko popolnoma zanesljivo opredeljiva. Že dolgo znana je moustérienska postaja Pod kalom pri Nabrežini, ki leži že onstran jugoslovansko-italijanske meje.

Nič manj pomembne iz poselitvenega ozira pa niso moustérienske postaje oziroma najdišča iz slovenskega alpskega predgorskega sveta, ki ustvarjajo, preko na žalost še neraziskanega in mnogo obetajočega Posotelja naravno povezavo z bogatimi hrvaškimi najdišči severno od Save. Večina, kot so Njivice pri Radečah, Mornova zijalka pri Šoštanju, Špehovka pri Zg. Doliču in Jama pod Herkovimi pečmi pri Radljah, je bila odkrita in raziskana že med obema vojnama. Osamljena najdba moustérienske ročne konice na planem iz Blatnega vrha pri Jurkloštru pa datira iz leta 1960.

Številne do danes pri nas ugotovljene paleolitske postaje z moustérienskimi horizonti prepričljivo dokazujejo, da si je neandertalec izbral tudi Slovenijo za svoj življenjski prostor. Šele z njegovim prihodom opravičeno lahko govorimo o poseljenosti Slovenije v ledeni dobi. Vsi starejši dokazi o prisotnosti pračloveka pri nas so tako redki in časovno tako vsak-sebi, da o poseljenosti v pravem pomenu besede ni mogoče govoriti.

Dokaj številna in še do neke mere enakomerno razporejena srednjepaleolitska najdišča so v pravem nasprotju z najdbami, ki naj bi dokazovale kontinuiteto poselitve na Slovenskem v prvih obdobjih mlajšega paleolitika. Prav skromne in tipološko težko opredeljive najdbe iz tega časa poznamo na Krasu: iz Parske golobine (plast 5 in 4), Betalovega spodmola (industrija E), Otoške jame in drugod. Za to zgodnjo mlajšepaleolitsko kulturno ostalino, ki bi jo lahko označili kot aurignacien v najširšem smislu, je značilno, da vsebuje mnogo odbitkov in odkruškov in le malo pravih orodij, ki pa imajo po obdelavi in habitusu že mlajšepaleolitski značaj. Nekako v tem času, to je v toplem presledku, ki smo ga še nedavno označevali kot göttweigški interstadial ali interstadial W I/II, nekateri raziskovalci pleistocena ga danes imenujejo srednji würm, doseže naše kraje val tipičnega ali klasičnega aurignaciena, verjetno z vzhoda. Ta kultura, za sedaj znana v Sloveniji le iz Potočke zijalke in Mokriške jame, torej le iz alpskega sveta, ima določene specifičnosti, zaradi česar jo združujemo v poseben facies, imenovan »olševien«.

Čim bolj se približujemo končnim fazam pleistocena, toliko gostejša postaja mreža paleolitskih najdišč v Sloveniji. Pripomniti pa moramo, da razen gravettien iz končnega odseka würmskega glaciala ne poznamo pri nas nobene druge kulturne stopnje mlajšega paleolitika. Solutréen in magdalénien sta, vsaj za sedaj, na teritoriju Slovenije popolnoma neznana.

Na prve sledove gravettienške kulturne stopnje je zadel že S. Brodar pred drugo svetovno vojno, ko je v letih 1936 in 1937 izkopaval v jami Špehovki. V najmlajši pleistocenski plasti je odkril dve kurišči z več mikrolitskimi nožički s topo retuširanim hrbtom. Stratigrafske, paleontološke in

tipološke okoliščine so mu narekovale, da je gravettianski kulturni horizont tega najdišča časovno opredelil v drugo polovico würmskega glaciala. Prav tako sodi k tej kulturni stopnji in zelo verjetno v isto časovno obdobje mikrolitsko rezilce, ki je bilo leta 1938 odkrito ob odkopu skoraj kompletnega mamutovega skeleta v rečni strugi Nevljice pri Kamniku. Tako časovno opredelitev najdbe potrjuje dejstvo, da so bili v najdišču odkriti tudi ostanki severnega jelena, ki se je pri nas pojavil, po najnovejših ugotovitvah, proti koncu zadnjega glaciala. Ta ugotovitev in okoliščina, da poznamo v Sloveniji iz mlajšega würma le gravettien, nas opravičuje, da mu prisojamo tudi rogovilo severnega jelena z umetnimi vrezi, odkrito že pred prvo svetovno vojno v opekarni pri Vrhniki. Vsa pred drugo svetovno vojno odkrita gravettianska najdišča leže zunaj klasičnega kraškega ozemlja. Po vojni pa je veljala vsa naša pozornost mnogo obetajočemu Krasu, predvsem zakrasenemu obrobju Pivške kotline. V zadnjih dveh desetletjih je bilo na tem sorazmerno majhnem prostoru odkritih in raziskanih skoraj polovico vseh slovenskih paleolitskih postaj.

Če pričnemo zopet z Betalovim spodmolom, naj navedemo, da je v tej paleolitski postaji S. Brodar odkril poleg več srednje- in mlajšepaleolitskih horizontov tudi ostanke plasti z gravettienom, ki jih je že preje načel F. Anelli. V plasteh z gravettiansko litično industrijo so bili ugotovljeni kostni ostanki severnega jelena, alpskega svizca, polarne lisice in jamskega medveda, ki pa je bil že zelo redek. Sicer skromna gravettianska industrija je bila odkrita tudi v 15 km oddaljeni Parski golobini. Tudi tu se je med spremljajočo favno nahajal *Ursus spelaeus*; zato imamo gravettianska horizonta teh dveh postaj za nekoliko starejša od drugih najdišč iz postojnskega okoliša, od koder ostankov te pleistocenske živali ne poznamo več.

Med vidnejše rezultate povojnih odkritij sodijo vsekakor paleolitske postaje na južnem obrobju Pivške kotline. Njihovo pomembnost poudarjamo zato, ker smo z njimi dobili serijo paleolitskih postaj, ki v svojih sedimentih vsebujejo skoraj izključno le pozno ali tardigravettiansko kulturno ostalino. To so Jama v Lozi pri Orehku, Ovčja jama in Zakajeni spodmol pri Prestranku ter Županov spodmol pri Sajevčah. Kostni fragmenti iz teh postaj pripadajo skoraj izključno alpskemu svizcu in severnemu jelenu. Druge živalske vrste kot *Bos* seu *Bison*, *Lepus timidus*, *Alopex lagopus* in druge, so zastopane le s posameznimi primerki. Ta izrazito arktično-alpska favna nakazuje ekstremno rigorozne klimatske razmere. V naših geografskih širinah in v nadmorski višini okoli 580 m, kjer leže te postaje, si jih lahko predstavljamo le na višku poledenitvenega sunka. V našem primeru gre za zadnjo maksimalno ohladitev v okviru würmskega glaciala. S to našo časovno opredelitvijo se sklada tudi absolutna datacija 17.590 ± 500 let (KN-48) pred našim štetjem. Dobili smo jo z radiokarbonsko analizo C^{14} lesnega oglja s spodnjega kurišča v Ovčji jami. S prisotnostjo poznega gravettiena na Krasu, ki časovno ustreza magdalénieniu v Srednji in Zahodni Evropi, pa je deloma razumljiva njegova popolna odsotnost pri nas. Podoba je, vsaj tako kažejo dosedANJI izsledki paleolitskih raziskovanj v sosednji Italiji in pri nas, da tega ozemlja ni nikoli dosegel magdalénianski kulturni val. Nadomeščal ga je

naprej se razvijajoči gravettien, ki je tu ohranjal kulturno in naselitveno kontinuiteto kot tardi- in končno kot epigravettien.

Končno naj navedemo, da trenutno že razpolagamo s konkretnimi dokazi o neprekinjenosti poselitve našega ozemlja od konca paleolitika do neolitika. Do nedavnega smo poznali v Sloveniji mezolitsko kulturno zapuščino le iz Špehovke. Pred nedavnim pa sta bili na Krasu odkriti kar dve novi mezolitski najdišči. Prvo na planem, imenovano Dedkov trebež, v neposredni bližini Prestranka. Drugo, imenovano Pod Črmukljo, je l. 1965 uspešno raziskal M. Brodar pod razsežnim abrijem pri Šembijah nad Ilirsko Bistrico.

Mreža paleolitskih postaj v Sloveniji je še dokaj redka. Mestoma se precej zgosti, drugod se zopet močno razredči. Obstajajo pa tudi velike povsem prazne površine, kjer do danes še ne poznamo najskromnejših sledov poselitve v ledeni dobi, npr. velik del Gorenjske, vsa vzhodna Štajerska in Pomurje. Dvema glavnima vzrokoma lahko prisodimo to neenakomerno razporeditev paleolitskih najdišč oziroma nekje njihovo popolno odsotnost. Deloma je tega kriva geološko-morfološka zgradba določenih predelov, kjer se niso mogle razviti kraške podzemeljske jame, ki so najpogostnejša najdišča starokamenodobnih kultur, npr. v Pomurju, ali področje iz kakršnih drugih vzrokov ni bilo primerno za poselitev. Velika razredčenost tovrstnih najdišč ali pa celo njihova popolna odsotnost pa je v mnogih primerih, kot npr. na Dolenjskem, posledica skoraj popolne neraziskanosti terena.

Tudi velike vrzeli, ki danes obstajajo v našem paleolitskem spektru, so verjetno v veliki meri predvsem izraz premajhne raziskovalne dejavnosti na tem področju. Vsekakor pa moramo ugotoviti, to nakazujejo izsledki dosedanjih raziskovanj na področju ledenodobnih kultur v Sloveniji, da obstojijo vsaj teoretične možnosti, zapolniti do neke mere obstoječe praznine na terenu in kolikor toliko zgostiti kronološko zaporedje paleolitskih kultur na Slovenskem.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Abriß der Besiedlung Sloweniens im Pleistozän

Im Überblick der bisherigen altsteinzeitlichen Funde in Slowenien stellt der Autor fest, daß sichere Beweise für eine Besiedlung des Landes im Altpleistozän bisher noch fehlen. Sehr bescheiden sind sie auch für die Zeit des Rißglazials (Fundstelle Betalov spodmol). Der älteste typologisch bestimmbare lithische Kulturinhalt gehört dem R/W (Eem) Interglazial an (Levallois-Moustérien aus der Höhle Betalov spodmol). Erst mit Anfang des Würmglazials kann man von einer altsteinzeitlichen Besiedlung Sloweniens sprechen. Die kulturelle Hinterlassenschaft des Neandertalers wurde einerseits im Bereich des gebirgigen Alpenvorlandes (Špehovka, Mornova zijalka, Blatni vrh, Njivice u. a.), andererseits auch im Karstgebiet (Betalov spodmol, Parska golobina, Črni Kal u. a.) festgestellt. Sehr spärlich sind die Beweise für die Besiedlung in den frühen Phasen des Jung-

paläolithikums. Nur zwei hochalpine Aurignac-Stationen (Potočka zijalka und Mokriška jama) sind mit Sicherheit diesem Zeitabschnitt zuzusprechen. Erst mit Spätgravettien im W III und im Spätglazial wird das Besiedlungsnetz, besonders im Karstgebiet, dichter (Jama v Lozi, Ovčja jama, Betalov spodmol, Parska golobina, Zakajeni spodmol, Županov spodmol, Špehovka u. a.). Die schon dem Postglazial angehörende mesolithische Industrie ist aus dem Voralpengebiet (Špehovka Höhle) und aus dem Karstgebiest (Abri Pod Črmukljo und Freilandstation Dedkov trebež) bekannt.